

Χέρμπερτ Μαρκούζε: «Λόγος και επανάσταση. Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας», μ.τ.φ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. «Ύψιλον», Αθήνα 1985

Ο ασυνάρτητος κι αποσπασματικός τρόπος, με τον οποίο το ελληνικό αναγνωστικό κοινό γνώρισε και συνεχίζει να γνωρίζει τα έργα των Ξένων στοχαστών, αποτελεί πλέον μέρος της πνευματικής μας ζωής. Η απόδοση αυτής της κατάστασης στην εκδοτική ακαταστασία κι ανοησία δεν είναι και η ικανότερη για την ερμηνεία του φαινομένου. Ο Χ. Μαρκούζε και η σειρά έκδοσης των έργων του είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση του τρόπου με τον οποίο οι έλληνες αναγνώστες προσέγγισαν έναν στοχαστή τις δυο τελευταίες δεκαετίες και που ίσως να ερμηνεύει ορισμένες πλευρές αυτής της κατάστασης.

Ο Μαρκούζε παραμένει μια από τις ακμαιότερες φυσιογνωμίες της δυτικής νέας αριστεράς, μ' ένα πνευματικό έργο το οποίο έδρασε στο ύψος της πλειοψηφίας των μεταπολεμικών κινημάτων. Ο μ ο ν ο δ ι ά σ τ α τ ο ς ά ν θ ρ ω π ο ς (Βοστώνη 1964) κι ο Έ ρ ω ς και πολιτισμός (Βοστώνη 1964) είναι δύο από τα γνωστότερα έργα της δεκαετίας του '60. Έργα που μελετήθηκαν, υποστηρίχθηκαν κι αναθεωρήθηκαν με το ίδιο πάθος.

Η νεοελληνική πολιτική αγωνία των δεκαετιών του '60 και '70, θέλησε, όπως ήταν φυσικό, να γνωρίσει εκείνα τα έργα τα οποία έδιναν διεξόδους στις αναζητήσεις των καιρών. Ο απόηχος των δυτικών κινημάτων και η νεοελληνική αναζήτηση ήταν οι παράγοντες που οδήγησαν στη μετάφραση αυτών των δύο βιβλίων κατά την περίοδο της δικτατορίας.

Ο ακτιβισμός της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, η γαλλοτροφής βερμπαλιστική διανόηση, η οποία και κυριάρχησε στην πνευματική μας σκηνή, περιθωριοποιώντας τα υπόλοιπα ρεύματα σκέψης, δεν επέτρεψε τη συνέχιση της έκδοσης των έργων του Μαρκούζε. Μ' ελάχιστες εξαιρέσεις, το μεγαλύτερο μέρος του έργου του

έχει αποδοθεί στην ελληνική. Η πρόσφατη έκδοση του Λόγος κι επανάσταση σε μετάφραση του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου, προσφέρει τη δυνατότητα πρόσβασης και στο φιλοσοφικό μέρος του έργου του Μαρκούζε. Πρόκειται ίσως για την εγκυρότερη μεταφραστική εργασία, η οποία έγινε σε έργο του Μαρκούζε.

Ο μεταφραστής απέδωσε τόσο το πνεύμα όσο και το ύφος του στοχαστή, χωρίς συντακτικές υπεραπλουστεύσεις κι αναλυτικές περιγραφικές προτάσεις, όπου υπάρχει δυσκολία απόδοσης όρων. Μολονότι οι μεταφραστικές σημειώσεις αφθονούν, έρχονται να βοηθήσουν στην υπέρβαση της αδυναμίας της ελληνικής γλώσσας – αδυναμία επίκτητη – προερχόμενη από την ανυπαρξία μεταφραστικής εργασίας των ελλήνων ακαδημαϊκών. Η απόδοση, για παράδειγμα, μιας σειράς όρων, σύμφωνα με τη μοναδική σοβαρή εργασία του Α. Γιανναρά και η παράλληλη ανάλυσή τους, (όπως του *Anschaung* ως εποπτεία με την αναφορά των σημασιών ενόραση, ενάισθηση) είναι καθοδηγητική για κάποιον ο οποίος ενδιαφέρεται να προσεγγίσει ουσιαστικά τη σκέψη του Μαρκούζε, χωρίς ίσως να είναι εξοικειωμένος με τη φιλοσοφική ορολογία.

Μολονότι ο μεταφραστής γνωρίζει κι έχει μελετήσει το σύνολο του έργου του Μαρκούζε – δεδομένης της συνολικής εργασίας του – απέφυγε να δώσει ένα από τα κλασικά προλογικά σημειώματα, τα οποία συναντάμε στις περισσότερες μεταφράσεις παρόμοιων έργων μ' αποτέλεσμα την υπεραπλούστευση έργων τέτοιας έκτασης, βοηθώντας στην καλύτερη περίπτωση κάποιον επιπόλαιο αναγνώστη.

Νομίζω ότι οι εκδόσεις "ΥΨΙΛΟΝ", δημοσιεύοντας τη μετάφραση σ' ένα ενιαίο τόμο, με προσεγμένη τυπογραφική εργασία και λιτή αισθητική, συνέβαλαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην παρουσίαση του έργου.

Είναι γεγονός ότι οι περισσότερες κριτικές, οι οποίες ασκήθηκαν στον Χ. Μαρκούζε, αναφέρονται στο Μονοδιάστατο άνθρωπο και το Έρως και πολιτισμός, μη λαμβάνοντας υπόψη τους την προηγούμενη φιλοσοφική εργασία του, μ' αποτέλεσμα την παρερμηνεία των γραφόμενών του. Όμως, ο Μονοδιάστατος άνθρωπος δεν είναι τίποτε άλλο από την επεξεργασία και ανάπτυξη των σκέψεων του Λόγος και επανάσταση στις μοντέρνες κοινωνίες. Η πρώτη έκδοση του τελευταίου, περιελάμβανε κι ένα κεφάλαιο, το οποίο κι απαλειφθηκε στις μεταγενέστερες εκδόσεις, πρόπλασμα του Μονοδιάστατου ανθρώπου.

Η συνειδητή ή ασυνειδη παρερμηνεία των γραφόμενών του, τόσο από τα κινήματα διαμαρτυρίας όσο κι από τους επικριτές του, δεν μπορεί εντούτοις να εξηγηθεί από την υστεροβουλία τους. Τόσο το φιλοσοφικό, όσο και το πολιτικό έργο του προηγήθηκε των κινήματων τα οποία το χρησιμοποίησαν και γι' αυτό δεν μπορούσε να τ' αντανakλά στη συνέχεια.

Ο Μαρκούζε συνδεδεμένος στενά με τη σχολή της Φρανκφούρτης δεν υπήρξε άμοιρος της πορείας του συνόλου. Η δημοκρατία της Βαϊμάρης, η άνοδος του φασισμού στη Γερμανία και η μετανάστευση του κύκλου του Ινστιτούτου κοινωνιολογικής έρευνας στην Αμερική, είχαν καταλυτικές επιδράσεις στο σύνολο της σχολής. Τόσο εκείνοι οι οποίοι διαχωρίστηκαν από την κριτική θεωρία, όσο κι εκείνοι που συνέχισαν την ανάπτυξή της, αν και όλο και περισσότερο απομονωμένοι, δέχτηκαν καταλυτικά την εμπειρία αυτής της εποχής κι ιδιαίτερα του αμερικάνικου τρόπου ζωής. Ο ίδιος ο Μαρκούζε αποτελεί μοναδική περίπτωση στα πλαίσια του Ινστιτούτου. Χωρίς να διακόψει τη σχέση του με την κριτική θεωρία προσπάθησε να την ανα-

πτύξει σε σχέση με τις νέες πραγματικότητες τις οποίες βρέθηκε ν' αντιμετωπίζει, ασφυκτικά περικυκλωμένη από την κοινωνία της αφθονίας και την αντιμαρξιστική βιτρίνα της. Η ίδια η κριτική θεωρία, ο κριτικός μαρξισμός δηλαδή, χρειάστηκε, πολλές φορές, να διωλιστεί για να μπορέσει να εκφραστεί κατάλληλα στο υπάρχον κοινωνικό περιβάλλον. Ο Μαρκούζε, αναπτύσσοντάς την, έπρεπε να συνδέσει την ανάλυση για το ήδη υπαρκτό με την κριτική άρνησή του, τη στιγμή κατά την οποία κανείς δεν διαμαρτυρόταν ενάντια του. Το ότι αναγκάστηκε να πράξει και τα δυο οδήγησε στη συνέχεια σ' ένα σύνολο συγχύσεων, οι οποίες μπέρδευαν την άρθρωση μιας εμπειρίας με την ανάλυση του εμπειρικά γνωστού και τη στάση της άρνησης με μια ορισμένη μορφή άρνησης.

Ακριβώς αυτή τη στάση της άρνησης έρχεται να στηρίξει το φιλοσοφικό μέρος του έργου του, απαλείφοντας πιθανές εύκολες ερμηνείες της. Τόσο η Ο ν τ ο λ ο γ ι α τ ο υ Χ έ γ κ ε λ όσο και το Λ ό γ ο ς κ ι ε π α ν ά σ τ α σ η καταπιάνονται με την κριτική θεωρία και τις βάσεις της γένεσης της άρνησης.

Η ενασχόλησή του με τον Χέγκελ δεν αποτελεί μια ακόμη διατριβή στις κατηγορίες της εγγεληνής διαλεκτικής. Είναι η ενασχόληση με την πνευματική δύναμη της αρνητικής σκέψης: "Η σκέψη, πράγματι, είναι κατ' ουσίαν η άρνηση αυτού που βρίσκεται άμεσα ενώπιόν μας."

Η άρνηση, δηλαδή, η απόρριψη κάθε παράλογης κατάστασης, γεννά μια πρόκληση εναντίον του υπαρκτού. Ο θετικισμός, έχοντας σαν στόχο τη δικαιολόγηση του υπάρχοντος, επετέθη, αρχής γενομένης στην ίδια τη σκέψη του Χέγκελ, εναντίον της κριτικής σκέψης. Στόχος του, η ποσοτικοποίηση του συνόλου των δράσεων και αντιδράσεων των ανθρώπων, η δυνατότητα της μέτρησης και του υπολογισμού τους, της πρόβλεψης, η οποία συνεχώς πρέπει να διευρύνεται και να περιλαμβάνει τα βαθύτερα στρώματα του ψυχισμού. Οι άνθρωποι μ' αυτόν τον τρόπο γίνονται αντικείμενα, πράγματα μετρήσιμα βάσει των γεγονότων στα οποία μέσα είναι ριγμένοι. Η κοινωνία λειτουργεί με καθολικούς νόμους, ανεξάρτητα από τις επιθυμίες των ανθρώπων της. Με τον τρόπο αυτό η ιστορία απαλείφεται, κατανοούμενη ως πρόοδος στη σώρευση γεγονότων και η ποιότητα, την οποία η ανθρώπινη παρέμβαση δίνει στα πράγματα, χάνεται.

Αυτό που βρίσκεται άμεσα ενώπιόν μας, το γεγονός, κυριαρχεί κάθε μορφή πνευματικής και υλικής δύναμης, η πραγματικότητα γίνεται τεχνολογική, επομένως κάθε προσπάθεια διάκρισης του υποκειμένου από το αντικείμενο είναι μάταια και ψευδής. Το υποκείμενο που παρατηρεί, μετρά και υπολογίζει δεν είναι ένα αυθεντικό υποκείμενο, μ' αποτέλεσμα η ιδέα του αντικειμένου να περικλείει το υποκείμενο. Το απόγειο της δύναμης του θετικισμού έρχεται τη στιγμή που ο άνθρωπος βρίσκεται εντελώς αδύναμος μέσα στον κόσμο που ο ίδιος δημιούργησε, μπροστά σε μια πραγματικότητα μονοδιάστατη και το μόνο το οποίο δύναται να πράξει — στην καλύτερη περίπτωση είναι να την παρατηρεί.

Κάθε πραγματικότητα, όμως, αποσιωπά μια άλλη πραγματικότητα, μέσα από εκείνα ακριβώς που δημιουργεί. Ο άνθρωπος χρειάζεται να επανανακαλύψει αυτή τη διάσταση για να μπορέσει να επιτευχθεί η ειρήνευση της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η ανάγνωση του Χέγκελ από τον Μαρκούζε επιχειρεί, σε δύσκολους καιρούς, ν' αναδείξει αυτήν ακριβώς την προοπτική. Το να θραύσει τη νεκρή δύναμη των γεγονότων, το να δείξει ότι αυτό που είναι πραγματικό αντιστρατεύεται κι αρνείται τις δυνατότητές του. Κι αυτό με τη βοήθεια του λόγου κι όχι με την ευκολοχώνευτη

απόρριψη του, αποτέλεσε κι αποτελεί μια μοναχική προσπάθεια, ατέλειωτη κι ασυνεχή, που προσιδιάζει στο χαρακτήρα του ανθρώπου περισσότερο αποτιδήποτε άλλο. "Στο Λόγο και μόνο στο Λόγο περιέχονται οι δυνατότητες της επανόρθωσής του". Το να περιλάβουμε ως μέρος του Λόγου το σύνολο των αρνητικών εκδηλώσεων του ανθρώπινου είδους μας αποκαλύπτει ότι πρόκειται για μια μερικότητα κι όχι για την ολότητα την οποία το είδος αναζητεί. Η ανελευθερία μας δείχνει ότι τ ο ό λ ο ν ε ί ν α ι ψ ε υ δ έ ς αλλά παράλληλα η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί στην αναζήτηση του αντιθέτου της: σ τ ο ό λ ο ν ε ί ν α ι η α λ ή θ ε ι α.

Η ελευθερία στο κυρίαρχο σύστημα αναγκών είναι η απόλαυση των υλικών αγαθών του. Πρόκειται για την ικανοποίηση μέσω εμπορευμάτων, την επιλογή μεταξύ σειράς αλλοτριωμένων εργασιών, την πειθάρχηση με τη συμμετοχή σε θεσμούς της εξουσίας. Η αμφισβήτηση, η εξέγερση, η επανάσταση εμφανίζονται ως φαινόμενα περιθωριακά, υπονομευτικά των προσφερόμενων ικανοποιήσεων, ιδέες αφηρημένες, ουτοπία. Πρόκειται για το θρίαμβο της θετικής στάσης, του θετικισμού, της ανελευθερίας.

Ο Λ ό γ ο ς κ ι ε π α ν ά σ τ α σ η χωρίζεται σε δυο μέρη: το πρώτο είναι η ερμηνεία του Χέγκελ, όπως παραπάνω σκιαγραφείται. Στόχος της είναι η ανάδειξη της αρνητικής διαλεκτικής, για ν' ακολουθήσει η ανεύρεση των ιχνών της στους μεταγενέστερους. Η σειρά πρόσβασης στο έργο του Έγκελ, ακολουθώντας αυτήν ακριβώς την αναγκαιότητα, δεν είναι γραμμική, όσον αφορά το χρόνο γραφής των έργων και τον καταμερισμό της ύλης από το φιλόσοφο. Η κριτική στη Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ο υ Δ ι κ α ί ο υ από τον Μαρκούζε, με την οποία και τελειώνει το πρώτο μέρος, εκφράζει το ξ ε π έ ρ α σ μ α της εγγελιανής φιλοσοφίας από την κοινωνική θεωρία, για την οποία ακολουθείται ένας παρόμοιος τρόπος παρουσίασης της ύλης.

Ο μαρξισμός δεν είναι η σύγκρουση της κοινωνικής θεωρίας με τη φιλοσοφία, αλλά η αναγνώριση της δυνατότητας άρνησης των υπαρκτών ιστορικών μορφών. Η λατρεία του υπαρκτού έφερε τη διάλυση αυτής της άρνησης. Το τέλος του εγγελιανισμού και η αναγέννησή του βρίσκεται μέσα σ' ότι χειρότερο δημιούργησε ο δυτικός πολιτισμός: ο φασιστικός-εγγελιανισμός κι ο εθνικοσοσιαλισμός εναντίον του Χέγκελ είναι και τα τελευταία κεφάλαια του βιβλίου. Είναι το μήνυμα που ο Μαρκούζε παρουσιάζει στην αρχή της μελέτης του με τα λόγια του βαγκνερικού Πάρσιφαλ: "το χέρι που προξενεί την πληγή είναι και το χέρι που μπορεί να τη γιατρέψει".

Αθήνα 12/11/85

Γιώργος Μερτίκας